

OSMANLI DİPLOMATİKASINDA KOZAKLAR

Selman CAN*

Diplomatik, hukuki ve idari önem taşıyan belge ve resmi kayıtları malzeme ve muhteva yönünden inceleyen ilim dalı olarak adlandırılmaktadır.¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun oldukça geniş ve teferruatlı teşkilat yapısı içerisinde gelişen diplomatikası, pek çok yönden incelenmesi gereken bir birikime sahiptir. Osmanlı belgeleri üzerine yapılan çalışmalar genelde form ve içerik üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun yanında yazışmalarda kullanılan malzemeler hakkında yeterince durulmuş ve kısa bilgilerle geçiştirilmiştir. Bu malzemelerden biri de “Kozak” veya diğer adıyla “Kozalak”lardır.

Kelime olarak, yuvarlak top şeklinde şey anlamını taşıyan kozak:² Osmanlı diplomatikasında, belgelerde kullanılan mühürlerin bozulmaması amacıyla tasarlanmış daire formunda kapaklı kutulara verilen addır. Kalınlıkları 2-3 cm kadar, çapları 10-15 cm arasında değişen bu kutuların içine şem-i surh denilen kırmızı balmumu dökülür ve mumun üzerine, kozağın ilıştırileceği belgenin yazıldığı makama ait mühür basılırdı (Resim 1 ve 2). Mumun kozağın içerisine konulup üzerine mühürlenmesinden önce, deri muhafaza veya meşin kese içerisine konulan belgenin etrafı bir kardonla sarılır ve bu kardonun uçları kozağın yanlarında açılmış delikler vasıtasıyla içinden geçirilerek, her iki taraftan düğümlezip kapağı kapatılırdı (Şekil 1).

Kozak yapımında genel olarak üç ana malzeme kullanılmıştır. Bunlardan birincisi kemik, ikincisi balık dişi ve üçüncüsü de değerli madenler olan altın ve gümüştür. Kozakların yapımında kullanılan malzemeler kullanıldıkları yerlere göre değişmekteydi.

Kemikten yapılan ve üzerinde herhangi bir tezyinat bulunmayan kozaklara “kozak-ı sâde” adı verilmekteydi. Bu tür kozaklar basit ve ucuz olduklarından mevâcib³ keseleri gibi rutin işlerde tercih edilmekteydi.⁴

Balık dişinden yapılan kozaklar; “kozak-ı şîr-mâhi⁵” ve “kozak-ı som” olarak ikiye ayrılıyordu. Som kozak şîr-mâhiye göre daha değerliydi. Kılıçalayı, hurka-i şerif ziyareti, bayram tebriği (muâyede), mevlid-i şerif gibi sebeplerle ilgililere gönderilen davet tezkirelerinde şîr-mâhi kozak kullanılmaktaydı⁶. Divan-ı hümayundan çıkan yazılı evraka da genellikle som kozak takılmaktaydı⁷.

Kemik ve balık dişinden yapılan kozaklar ser-kurtâsi⁸ tarafından saraya iş yapan esnaf arasından satın alınır ve gerekli makamlara teslim edilirdi. Satın alınan

* Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.

¹ M.S. Kütükoğlu; Osmanlı Belgelerinin Dili, s.3.

² Ş.Sâmi; Kâmus-i Türkî, s. 1099.

³ Meâcib; Yeniçerilere verilen maaş.M.Zeki Pakalın; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.II, s.295.

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Maliye No: 5012.

⁵ Şîr-mâhi; Kılıçbalığınun burnu gibi uzanan ve fildişi gibi işlenen, som denilen burmalı bir dişi bulunan ufak bir cins balına M.S. Kütükoğlu; Osmanlı Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, s. 363.

⁶ M.S. Kütükoğlu; Osmanlı Belgelerinin Dili, s.50.

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Saray No: 8522.

⁸ Ser-kurtâsi; Devletin kurtasiye ihtiyacını temin ile görevli memur. Bir diğer ismi kağıtçıbaşısıdır. M.Zeki Pakalın; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.III, s. 187.

kozaklar sadaret kethüdası mühürdarı, defterdar mühürdarı, tezkire-i evvel⁹ ve beylikçi¹⁰ odalarına teslim edilmekteydi¹¹. Ayrıca taşra teşkilatlarında kullanılmak üzere kaza ve eyalet merkezlerine de yazı malzemesiyle birlikte yeterli miktarda kozak gönderilmekteydi¹².

Kırtasiye defterlerinde som, şir-mâhi ve sâde kozakların fiyatları hakkında bilgiler mevcuttur. Örneğin 10 Eylül 1714 tarihli defterde kozak-ı sâde 0,50 akçe (50 pul), kozak-ı, şir-mâhi 3 akçe ve kozak-ı som 6 akçe olarak kaydedilmiştir¹³. 26 Kasım 1793 tarihli defterde; kozak-ı sâde 0,60 akçe (60 pul), kozak-ı şir-mâhi 8 akçe, kozak-ı som 18 akçe şeklinde yer almaktadır¹⁴. 1844 tarihli bir defterde sadece som kozağın 15 kuruş fiyatla yer aldığını, şir-mâhi ve sâde kozak türlerinin bulunmadığını görüyoruz. XIX. Yüzyılda bu iki türün artık kullanılmadığı anlaşılıyor¹⁵.

Altın ve gümüş kozaklar antlaşmalara (müâhadeler), nâme-i hümayunlara ve mühim emirlere konulurdu. Bu tür kozakların yapımını sır kâtibinin¹⁶ isteği ile sarayın kuyumcu başısı gerçekleştirdi. Kuyumcubaşıya kozağın takılacağı evrakın mahiyetine göre kullanacağı maden belirtilerek bir talcpte bulunulur ve o da en kısa sürede hazırlayarak teslim ederdi¹⁷.

Yabancı devlet adamlarına gönderilecek nâme ve mektupların, padişahın veya sadrazamın göndermesine göre ve aynı zamanda gideceği ülke ile de alakalı olarak yapımında kullanılan malzeme ve işçilik değişebilmekteydi. İlk dönemlerden itibaren oluşan bir düzen içerisinde gelişen bu uygulama XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu konu ile ilgili olarak 1588'de kaleme alınan bir risalede han, kral ve şahlara gönderilecek nâme-i hümayunların nasıl hazırlanacağı ve hangi tür kozak konulacağı konusunda bilgiler yer almaktadır¹⁸. Buna göre; Fransa ve İspanya kralına, İngiltere kraliçesine, Venedik Doğu'na, İran Şahı'na, Buhara Hanı'na padişah tarafından gönderilen nâmelere altın kozalak konulacağı, sadrazamın göndereceği mektuplara ise gümüş kozalar konacağı belirtilmiştir.

Bazı özel durumlarda ve çok önemli antlaşmalarda gönderilen evrak üzerine konan kozaklar, değerli madenlerle süslenerek bir prestij unsuru olma vasfını da taşırlar. İİ. Ahmed döneminde İran Şahı'na gönderilmek üzere sarayın kuyumcubaşısı Mehmed Efendi'ye, elmas, yakut ve incilerle süslenmiş bir altın kozak hazırlanmış ve bu kozak için 19300 akçe harcanmıştır (2 Kasım 1716).¹⁹

⁹ Tezkire-i Evvel; Divan-ı hümayunun yazı işleri ile meşgul olan memur. M.Zeki Pakalın; a.g.e, c. III, s. 491.

¹⁰ Beylikçi; Divan-ı hümayun zabıtasının ünvanı. Vazifesi divan-ı hümayuna gelen iradeleri, fermanları kayd etmektir. M. Zeki Pakalın; a.g.c, c.I, s.221.

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Cevdet Maliye, No: 17992.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Hatt-ı Hümayun, No: 6159.

¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Cevdet Maliye, No: 17992.

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Bab-ı Defteri Baş Muhabese, No: 3299.

¹⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Cevdet Maliye No: 19901.

¹⁶ Sır Kâtibi; Bâb-ı âliden saraya gönderilen telhislerin padişah huzurunda mühürlerini açmak, padişah tarafından hatt-ı hümayun yazıldıktan sonra mühr-ü hümayunla mühürlenerek Bâb-ı âliye göndermek vazifesiyle mükellef görevli, sonradan mabeyn başkâtibi adını almıştır. M.Zeki Pakalın; a.g.e, c. III, s. 206.

¹⁷ "Kuyumcubaşı-ağa, Özbek nâmesi için bir altın kozalak vresin", Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Kuyumcusu, Dosya No:1, Gömlek No: 5,

¹⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya No: 3345

¹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi; İbnülemin Saray No: 2683

Osmanlı devletine gönderilen mektuplarda da kazağın kullanıldığını görmekteyiz. 21 Eylül 1818'de İran Şahı tarafından II. Mahmud'a gönderilen nâmenin son derece ince işlemeli, zümrüt, kırmızı yakut ve elması kazağı bütün özellikleri kaydedilerek darphanede koruma altına alınmıştır.²⁰

Bugün ne yazık ki bu kadar güzel tezyin edilmiş kozaklar müzelerimizde bulunmamaktadır. Dış ülkelerde Osmanlı Devleti'nden giden kozakların mevcut olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Topkapı Sarayı ve Başbakanlık Arşivinde az sayıda madeni kozak bulunmaktadır.

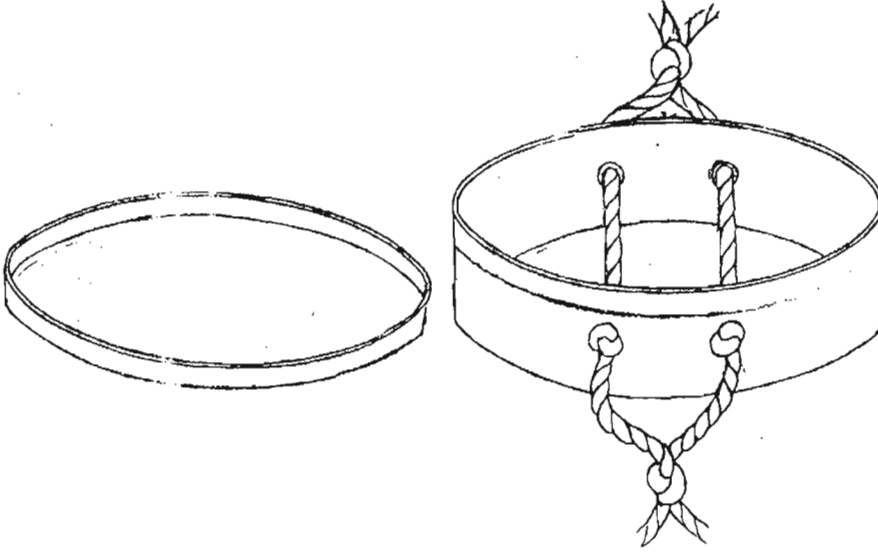
KAYNAKÇA

- 1- Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki Belge Türleri, Padişah El Yazıları ve Belge Restorasyonu; Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayını, İstanbul, 1997.
- 2- Kütükoğlu, Mübahat S.; Osmanlı Belgelerinin Dili, İstanbul, 1994.
- 3- Pakalın, M. Zeki; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1983.
- 4- Siyasi Mektuplar Risalesi; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, No: 3345.
- 5- Şemseddin Sami; Kâmûs-i Türkî, Dersaadet, 1317.

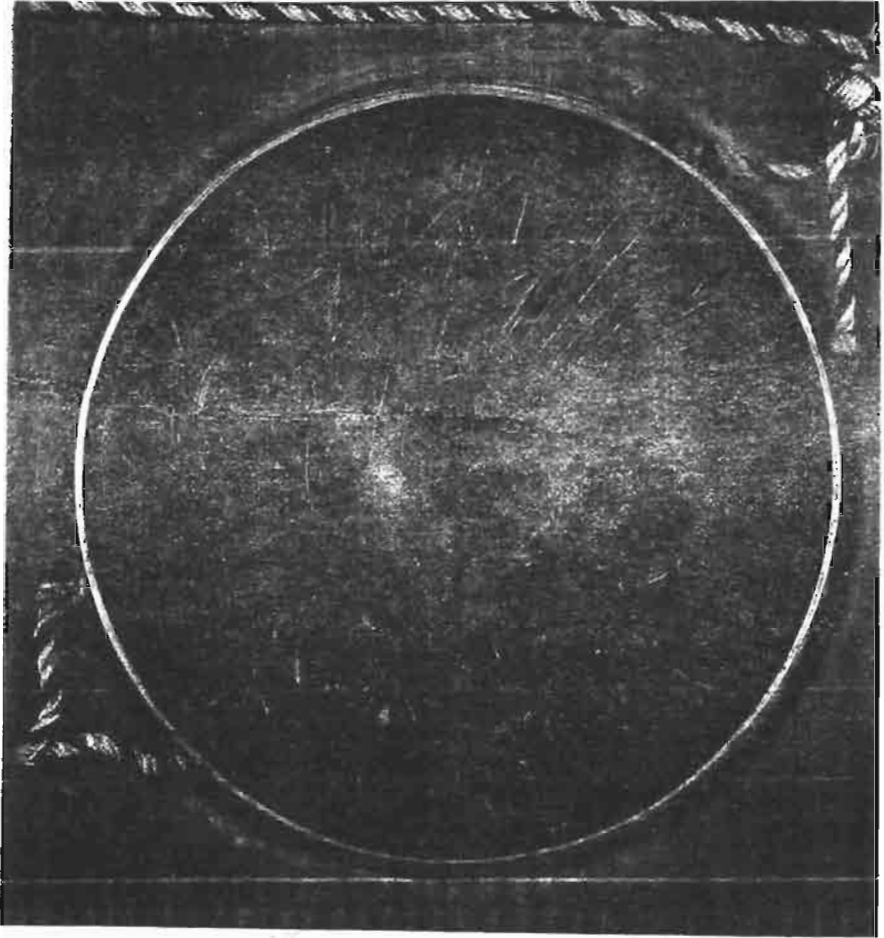
BELGELER

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Cevdet Maliye, No: 5012.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Cevdet Maliye, No: 17992
Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Cevdet Maliye, No: 19901
Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Cevdet Saray, No: 8522.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Cevdet Darphane, No: 820
Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Bab-ı Defteri Baş Muhasebe, No: 3299.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kuyumcubaşı,
Dosya No:1, Gömlek No:5.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi; İbnülemin Saray, No: 2683.

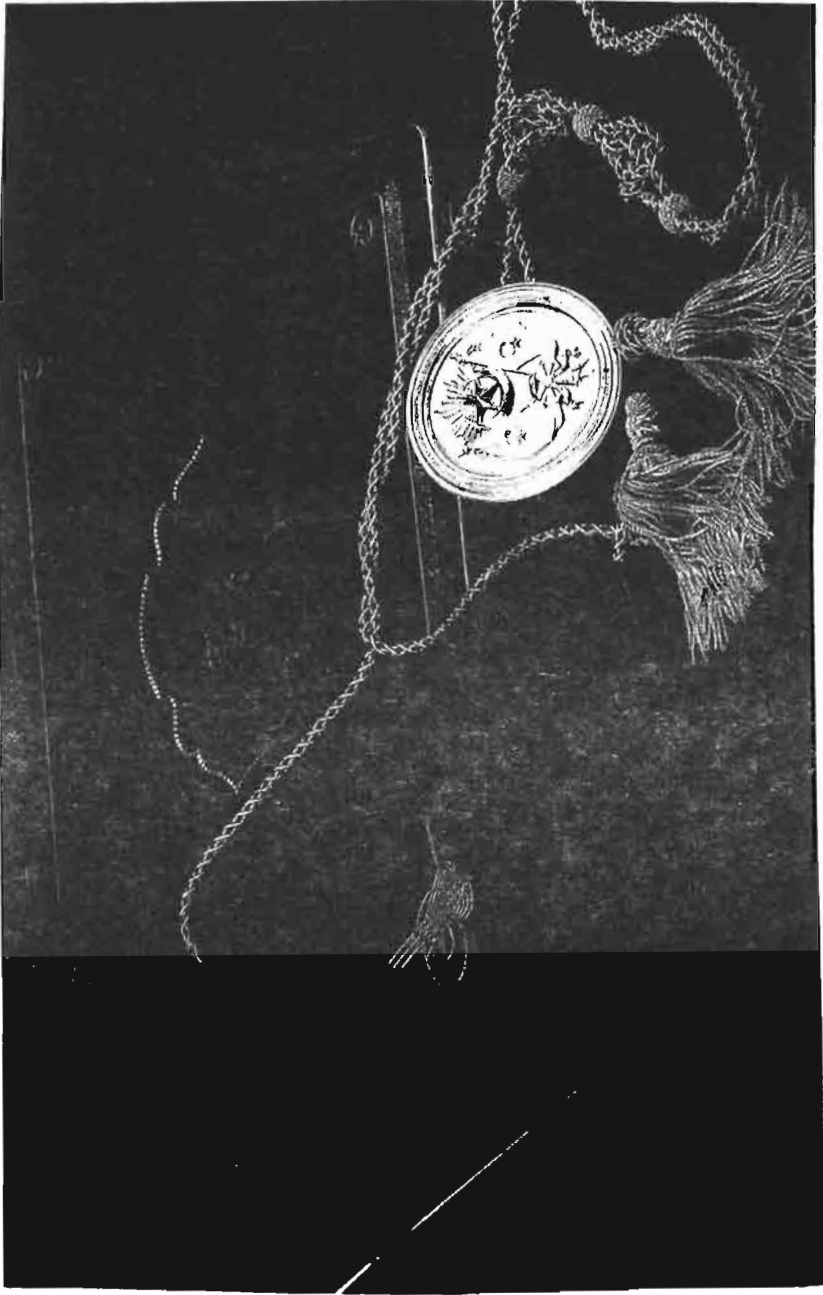
²⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Cevdet Darphane No: 820

Şekil 7: Kapağı Açık Kozak İçerisinde Kordonların Geçirilerek Düğümlenmesi
(Çizim : Nevin AYDUSLU)

Resim 1: Sultan Abdülmecit Dönemine Ait Bir Antlaşmanın Kozacı. Kapağı Açık Olan Kozacın İçerisinde Yeralan Kırmızı Mumunun Mühürlü, Tuğralı ve Armalı Hali. Çapı: 12,5 cm. (Başbakanlık Osmanlı Arşivlerindeki Belge Türleri Kitabından).

Resim 2: Kozakın Antlaşma Muhafaza Takımıyla Birlikte Görünüşü. Çapı 13,5 cm.
(Başbakanlık Osmanlı Arşivlerindeki Belge Türleri Kitabından).